

Historiankirjoitus ja myytti yhden kulttuurin Suomesta

Miika Tervonen

Tässä maassa asuu siis erisukuista ja erikielistä kansaa – Harvat ovat niin sekoittumatonta sukuperää, ettei heidän suvustaan jonkun suonissa ole virrannut eri kansakuntain verta. Mutta se on sanottu, että kaikki, jotka tunnustavat tämän maan isänmaakseen ja rakastavat tätä sellaisena, – kaikki, jotka tottelevat tämän maan lakia ja tekevät työtä tämän hyväksi, – ovat yksi kansa.¹

Suomen kansa on rodullisesti hyvin yhtenäinen. – yhtenäisyyttä tehostaa lisäksi se, että maassamme on ainoastaan kolme, lukumäärältään ja merkitykseltään aivan mitättömän pientä rodullista vähemmistöä. – Tämä kansan rodullinen yhtenäisyys on valtakunnan yhtenäisyydelle ja lujudelle arvokas tuki.²

Yllä olevien sitaattien välinen ero havainnollistaa muutosta, joka tapahtui suomalaisessa itseymmärryksessä kansallisvaltion rakentamisen myötä. Topeliuksen *Maamme kirja* ja Wariksen *Suomalaisen yhteiskunnan rakennetta* erottavan seitsemän vuosikymmenen kuluessa ajatus

¹ Topelius 1876, 71.

² Waris 1948, 22–24.

suomalaisista kulttuurisesti (ja enenevässä määrin myös rodullisesti) yhtenä ja poikkeuksellisen yhtenäisenä kansana vakiintui hegemoniseksi, jopa itsestään selväksi totuudeksi. Yhden kulttuurin Suomen voidaan väittää olevan keskeinen kansalliseen itseymmärrykseen liittyvä myytti – myös sanan varsinaisessa, jaettuun syntytarinaan viittaavassa merkityksessä – jonka vaikutus on 1800-luvun lopulta lähtien näkynyt niin yhteiskunta- ja ihmistieteissä kuin julkisessa sanassa ja poliittisessa päätöksenteossakin.

Miten ja miksi käsitys yhden kulttuurin Suomesta syrjäytti Topeliuksen näkemyksen ”eri kansakuntain verestä” muodostuneesta kirjavasta suomalaisuudesta?³ Mikä johti etnisen ja kielellisen monimuotoisuuden marginalisoitumiseen kansallisessa itseymmärryksessä? Käsittelen tässä artikkelissa näitä kysymyksiä erityisesti suomalaisen historiankirjoituksen kautta. Käyn läpi historian yleisesityksissä esille tuotuja kansallisuuskäsityksiä 1800-luvun lopulta 1940-luvulle, Yrjö-Koskisen *Finlands historiasta* (1874) Arvi Korhosen toimittamaan *Suomen historian käsikirjaan* (1949). Paitsi että nämä teokset heijastavat aikansa tapaa kuvitella Suomi yhteisönä, ne osallistuiivat lähdekriittisen historian ja professionaalisen historiankirjoituksen antamasta arvovaltaisesta positiosta käsin suomalaisuuden konstruointiin.

Lähtöoletuksenani on, että suomalaisen historiankirjoituksen – kuten muunkin eurooppalaisen historiankirjoituksen – hallitsevaksi viitekehyykseksi muotoutui 1800-luvulla nationalismi. Pauli Kettusta mukailleen tämä kohotti kansakunnan maailmanhistorian liikuttajaksi.⁴ ”Suomalaistamalla” menneisyyttä historiantutkimus oli tärkeässä osassa sen myyttipohjan rakentamisessa, jonka varaan uudenlaista kansallisvaltiota luotiin.⁵

Samalla kun historiankirjoituksessa rakennettiin uudenlaista kansallista itseymmärrystä, siinä myös muovattiin käsityksiä kulttuurisesti ja kielellisesti toisenlaisten, ”ei-suomalaisten” paikasta joko osana kansa-

3 Topeliuksen kansa-käsitys ei ollut ristiriidaton ja monissa suhteissa häntä voisi luonnehtia pikemminkin vanhakantaiseksi patriootiksi kuin minkäänlaisen varhaisen ”monikulttuurisuuden” ajajaksi. Topeliuksen kansa-käsityksestä ks. esim. Forsgård 1998; Mikkola 2006; Mikkeli 2011.

4 Kettunen 2003.

5 Vrt. Fewster 2006.

kuntaa, sen laidoilla – tai, kuten 1930-luvun aitosuomalaisessa ideologiassa, sen vihollisina. Topeliuksen ja Wariksen yllä lainatut sitaattit osoittavat tässä suhteessa tapahtuneen normatiivisen muutoksen suuntaviivoja. Topeliuksen *Maamme kirjassa* kansallisaate on liima, joka sitoo heterogeeniset ainekset yhdeksi kansakunnaksi, demokseksi, joka on siis ennen kaikkea poliittisesti määrittynyt yhteisö. Toisen maailmansodan jälkeen kirjoittaneen Wariksen tekstissä etnoksen (”rotu”) ja demoksen välillä nähdään puolestaan kohtalonyhteys: juuri oletettu kulttuurisrodullinen yhtenäisyys on valtion lujituksen keskeinen ehto.

Näitä kahta erilaista tapaa hahmottaa kansakunta voitaisiin kutsua nationalismin tutkimuksessa käytetyn (ja myös paljon kritisoidun) jaottelun mukaisesti kansalaisnationalismiksi (*civic nationalism*) ja etnonationalismiksi (*ethnonationalism*).⁶ Kuinka nämä nationalistisen ajattelun ytimeltään ristiriitaiset muodot kehittyivät suhteessa toisiinsa kansakunta-projektin ollessa kuumimmillaan 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun ensimmäisen puoliskolla? Kysymyksellä oli konkreettinen merkitys fennomaani-liikettä alkuun johtaneelle kaupunkilaiselle sivistyneistölle, joka erosi yleensä niin kielensä kuin kulttuurinsakin puolesta jyrkästi niin sanotusta ”kansasta”. Topeliuksen näkemys suomalaisesta kansakunnasta ”monien erilaisten puiden muodostamana metsänä” olikin ruotsinkielisille fennomaaneille paitsi kulttuurisesti myös poliittisesti luonteva. Toisaalta nimenomaan suomenkielisestä talonpoikaistosta lähtöisin olleen sivistyneistön nousu vaikuttaa vieneen kansallismielistä ajattelua suuntaan, jossa ”suomalaisuus” ymmärrettiin kapeammassa merkityksessä, suomen kieleen ja syntyperään liittyvänä.⁷

Nykypäivän näkökulmasta suomalaisen historiantkirjoituksen suuri linja on kääntynyt kansallisten tulkintojen rakentamisesta niiden purkamiseen. Uudempi suomalainen historiantkirjoitus on seurannut tässä suhteessa kansainvälisiä kehityskulkuja ja nationalismin tutkimuksen virtauksia. Kansallista projektia ja siihen liittyneitä historiallisia tulkin-toja ovat purkaneet 1970-luvulta eteenpäin monet näkyvimmistä ny-

6 Esim. Smith 1991. Jaottelua on myös kritisoitu ja pidetty normatiivisena ja yksinkertaistavana; ks. esim. Liikanen 2003.

7 Ks. esim. Jutikkala 1958, 400, 405, 413; Tervonen 2011, 142–143.

kytutkijoista.⁸ Myös suomalaisen historiankirjoituksen kytkeytyminen nationalismiin ja sotienvälisen ajan oikeistosuuntaukseen on saanut osakseen kasvavaa tutkimuksellista mielenkiintoa.⁹ Silti kansallisen projektin ytimessä ollut ajatus poikkeuksellisen yhtenäisestä suomalaisesta kansasta vaikuttaa jääneen tutkimuksellisesti kuolleeseen kulmaan. Esimerkiksi historiankirjoituksen historiaa tutkineet Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen toteavat ykskantaan, että ”yhdenmukaisuuden ja yhden kansakunnan ideaan pohjanneet pyrinnot saivat käytevoimaa siitä tosiseikasta, että *Suomi todella oli poikkeuksellisen yhtenäinen maa rodullisesti, etnisesti ja uskonnollisesti*”.¹⁰ Tämän artikkelin lähtökohtana on paitsi se, että yhdenmukaisuuden ”tosiseikka” on vähemmän itsestään selvä kuin Ahtiainen ja Tervonen esittävät,¹¹ myös se, että tätä yhdenmukaisuutta koskevilla käsityksillä on historiansa.

Suomalainen Suomi poliittisena projektina

Yhden kulttuurin myytti liittyy ilmeisimmällä tasolla kansallisen itsemymmärryksen historiaan, siihen, miten Suomi kuviteltuna yhteisönä on diskursiivisesti rakennettu ja käsitteellistetty. Jotta tätä aatehistoriallista tai diskursiivista rakennelmaa voisi ymmärtää, on kuitenkin nähtävä myös asian konkreettisempi puoli. Topeliuksen ja Wariksen tekstejä erottavina vuosikymmeninä ”suomalainen yhteiskunta” todella ”suomalaistui”, ja sitä myös tietoisesti suomalaistettiin. Yhden kulttuurin Suomi oli poliittinen projekti, jota vahvistivat demografiset ja institutionaaliset muutokset.

1800-luvun loppupuolella kansakuntaa ja kansallisvaltiota rakennettiin Suomessa – niin kuin monessa muussakin maassa – yksinker-

8 Ks. esim. Alapuro 1973; Engman 2009; Jalava, Kinnunen ja Sulkunen 2013; Jussila 2007; Klinge 1980 ja 2010; Pulkkinen 1999; Ylikangas 1986.

9 Ks. esim. Ahtiainen ja Tervonen 1996; Fewster 2006; Gasche 2009; Salomaa 2013; Roselius 2013.

10 Ahtiainen ja Tervonen 1996, 62. Kursivointi MT.

11 Kielellisen ja kulttuurisen monimuotoisuuden ja maahanmuuton historiasta ks. esimerkiksi Engman 2009, Leitzinger 2008, Häkkinen, Pulma ja Tervonen 2005, Tervonen 2010, Torvinen 1989; geneettisestä variaatiosta ks. esim. Salmela et al. 2008.

taistusten ja vastakkainasetteluiden kautta, ja myytti kansallisesti yhtenäisestä maasta muodostui tärkeäksi osaksi fennomaanista ideologiaa. Sortovuosien venäläistämisyritykset vahvistivat suomalaisuuden korostamista, ja ulkoisten uhkien paineessa yhtenäiskulttuurin ajatukseen huonosti sopivat ryhmät alettiin nähdä uudella tavalla ongelmallisina. Julkisessa ja poliittisessa keskustelussa nousivat esille ”kielikysymys”, ”mustalaiskysymys” ja ”juutalaiskysymys”; Suomi alettiin käsittää pohjimmiltaan yksikulttuuriseksi maaksi, jossa muiden maiden kansalaiset ja kulttuuriltaan erottuvat sijoituivat joko kansakunnan reunoille (vähemmistöt) tai kokonaan sen ulkopuolelle (ulkomaalaiset).

Kulttuurisesti yhtenäinen Suomi muuttui 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella yhä selvemmin normatiiviseksi tavoitteeksi. Kun suomenmieliset saavuttivat valta-asemia kansalaisyhteiskunnassa ja itsenäistymisen myötä myös valtiokoneistossa, suomalaisuusliikkeen tavoitteet alkoivat saada konkreettista merkitystä. Toisistaan eroavien alueellisten murteiden pohjalta 1800-luvun kuluessa luotu kirjakieli kodifioitiin;¹² virastot, kirkot ja yliopistot suomalaistettiin; ja koulutusjärjestelmän ja yleiseen asevelvollisuuteen perustuvan armeijan kautta luotiin uudenlaista yhtenäiskulttuuria. Yhden kulttuurin ihanne alkoi synnyttää eräänlaisia etnisen monimuotoisuuden vähentämis- ja peittämisoperaatioita. Maasta karkotettiin ensin juutalaisia ja sisällissodan jälkeen suurin osa maan venäjänkielisistä asukkaista.¹³ Kymmenentuhannet maan asukkaat muuttivat ”väärän” alkuperän paljastavat vieraskieliset tai vähemmistötaustaan viittaavat sukunimensä suurissa nimien suomalaistamisalloissa 1900-luvun alussa, ja uudelleen erityisesti 1930-luvulla.¹⁴

12 Ks. esim. Pulkkinen 1989; Saari 2012.

13 Huhti-kesäkuussa 1918 maasta poistettiin arviolta 18 000 entisen Venäjän kansalaista, mukana huomattava osa sukupolvien ajan Suomessa asuneista venäjänkielisistä. Enemmän tai vähemmän vapaaehtoiset palautukset Neuvosto-Venäjälle jatkuivat läpi sotienvälisen ajan. Leitzinger 2008, 224–225, 231–238; Torvinen 1989, 59–60.

14 Pelkästään Snellmanin 100-vuotissyntymäpäivän yhteydessä 12.5.1906 noin 35 000 henkilöä muutti sukunimensä, ja seuraavan vuoden kuluessa luku nousi 70 000:een. Vuonna 1935 kuluessa puolestaan n. 80 000 henkeä suomalaisti sukunimensä. Sukunimivaihdokset olivat erittäin yleisiä myös etnisten vähemmistöjen, esim. juutalaisten ja romanien keskuudessa. Ekholm ja Muir 2011; Paikkala 2004, 514–515; Tervonen 2010, 185–186.

Alex Federleyn pilapiirros *Fyren*-lehdessä.

Kansallisuus- ja kielipoliittisista kysymyksistä 1800-luvun loppupuolelta eteenpäin käydyt jatkuvat keskustelut eivät kuitenkaan olleet mustavalkoisia. Päinvastoin, niissä tuli alusta alkaen esille suuri kirjo universalistisia tai suorastaan ”monikulttuurisia” näkemyksiä. Esimerkiksi romaneiden pakkoassimilaation tähänneiden erillislakien vastustus oli vuosikymmenestä toiseen huomattavan vahvaa.¹⁵ Samoin esimerkiksi maahanmuuton sääntelyssä laillisuusperiaate säilyi pääsääntöisesti vahvana, huolimatta itsenäistymistä seuranneista kaoottisista ajoista kymmeninettuhansine pakolaisineen.¹⁶

Kuitenkin juutalaisiin oltiin valtiopäivillä ja senaatissa valmiita kohdistamaan erityissäädöksiä ja joukkokarkotuksia. Sisällissodan yhteydessä tapahtui myös vähemmistöihin ja ulkomaalaisiin kohdistuneita suoria väkivaltaisuuksia.¹⁷ Itsenäistymisen jälkeen maahan jääneet vähemmistökieliset ja -kulttuuriset henkilöt kokivat valkoisessa Suomessa vahvaa sulautumispainetta. Erityisesti venäläisväestö (vuosien 1918–1919 joukkokarkoitusten jälkeenkin arviolta 10 000 henkilöä¹⁸) vaikuttaa mahdollisuuksien mukaan pyrkineen peittämään taustansa välttyäk-

15 Tervonen 2010, 93.

16 Kts. esim. Leitzinger 2008, 245–246.

17 Esim. Leitzinger 2008, 225–226; Torvinen 1989, 59–60.

18 Leitzinger 2008, 234–235.

seen joutumasta ryssävihan kohteeksi.¹⁹ Myöhemmin esimerkiksi talvi- ja jatkosodan aikana evakkoon joutunut karjalan ortodoksiväestö pyrki yleisesti sulautumaan muuhun väestöön vaihtamalla sukunimensä ja kastamalla lapsensa luterilaiseen uskoon.²⁰

Suomen suomalaistuminen kytkeytyi myös demografisiin kehityskulkuihin. Ruotsinkielisen väestön osuus väestöstä putosi jatkuvasti 1800-luvun lopulta lähtien, erityisesti muita aiemman syntyvyyden alenemisen ja suuremman merentakaisen muuttoliikkeen myötä.²¹ Sen lisäksi 1930-luvun lama vähensi Suomessa asuvien ja maahan tulevien ulkomaalaisten määrää, ja toinen maailmansota tarkoitti ulkomaalaisväestön määrän suoranaista romahtamista.²² Tässä oli yksi selitys Topeliuksen ja Wariksen katsantokantojen eroon. Toisen maailmansodan jälkeen yhteiskuntaa kuvaillut Waris teki havaintonsa sotien jälkeisessä Suomessa, joka todella *oli* vähemmän kirjava ja kansainvälinen kuin Topeliuksen aikainen, monikulttuuriseen imperiumiin kytkeytynyt suuriruhtinaskunta.

Yhden kulttuurin Suomi on siis ollut, paitsi myytti, myös poliittinen ohjelma ja itseään toteuttava ennuste, jota demografiset kehityskulut ovat vielä vahvistaneet. Kansallisvaltion rakentaminen oli prosessi, joka problematisoi monien muiden maiden tavoin²³ myös Suomessa etnisen ja kielellisen monimuotoisuuden, ja synnytti pyrkimyksiä vähentää tätä heterogeenisyyttä. Vaikka ”suomalaistaminen” eteni ilman suoranaista fyysistä väkivaltaa,²⁴ se kuitenkin muutti näkyvällä ja kuuluvalla tavalla yhteiskunnan luonnetta.

19 Esim. Kirmo 2005; Nevalainen 1999.

20 Esim. Kananen 2013; Lassi 2005.

21 Jutikkala 1989, 302–303.

22 Kun 1920-luvun lopulla Suomessa oleskelevien ulkomaalaisten määrä läheni 30 000:ta, 1950-luvulla ulkomaalaisten määrä oli sotaa seuranneiden muuttoliikkeiden, luovutusten, palautusten ja karkotusten jälkeen enää reilu kolmannes tästä. Leitzinger 2010, 13, 17.

23 Vrt. Mann 2005.

24 Sisällissodan jälkeen Suomessa tosin tapahtui venäläisvastaisia väkivaltaisuuksia. Antero Leitzinger kuitenkin argumentoi uskottavasti, että näitä ei ole perusteltua kutsua etniseksi puhdistukseksi, saati kansanmurhaksi. Leitzinger 2008, 227–231.

Historioitsijat kansaa etsimässä

Eri historiatieteiden edustajilla oli tärkeä rooli yhden kulttuurin myytin luomisessa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella. Varsinaiset historioitsijat olivat kuitenkin vain yksi osa laajempaa kenttää, jolla luotiin uudenlaista kuvaa suomalaisesta yhteiskunnasta ja sen asujaimistosta tapoineen, kielineen, alkuperineen ja kallonmuotoineen. Eri tieteenalojen edustajia yhdisti ja motivoi vallitseva kansallinen paradigma, jonka pohjalla oli jo varhain ajatus suomalaisista selvärajaisena etnis-kielellisenä yksikkönä.²⁵ 1800-luvun alkupuolella kenties näkyvämpiä suomalaisen kansakunnan rakentajia olivat kansantieteilijät ja kansanrunouden kerääjät, joiden työ kytkeytyi fennofilian perinteeseen, Porthanista Turun romantiikkaan ja Helsingin Lauantaiseuraan. Tämä traditio sai puolestaan älylliset sytykkeensä eurooppalaisesta kansallisromantiikasta ja kehittyvästä nationalistisesta ajattelusta. 1700-luvun lopulta eteenpäin kehittyneitä kansallismielisyyden muotoja yhdisti kaikkialla Euroopassa essentialistinen käsitys kansasta, ja tähän liittyvä ajatus jaetusta mytologisesta alkuperästä. ”Alkukodin” ja historiallisten juurien etsintä leimasi kansallismielistä ajattelua varsinkin 1800-luvulta eteenpäin muotoutuneissa uusissa kansallisvaltioissa, joissa ei voitu nojata olemassa oleviin dynastisiin perinteisiin. Kuten Derek Fewster on huomauttanut, Lönnrotin *Kalevala* ja sitä seurannut karelianismi olivatkin Suomessa vain yksi osa laajempaa kansallisen muinaisuuden ja etnisen alkuperän myytin luontia.²⁶

Historiantutkijat siis perivät enemmän tai vähemmän valmiina ajatuksen ”kansasta” yhtenäisenä, yhden alkuperän omaavana kokonaisuutena. Historioitsijoilla alkoi kuitenkin 1800-luvun loppupuolen Suomessa olla yhä tärkeämpi rooli tämän ajatuksen vahvistajina, ja samalla suuriruhtinaskunnan autonomian puolustajina. Näkyvimpien fennomaani-ajattelijoiden joukossa oli huomattavan monia historiaa tutkineita ja siitä kirjoittaneita henkilöitä. Erilaisista poliittisista lähtökohdistaan esimerkiksi Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen, Zacharias Topelius

25 Esim. Salomaa 2013, 70–75.

26 Fewster 2006, 21.

ja J. R. Danielson-Kalmari kirjoittivat ja toimittivat lisäksi nimenomaan yleisteoksia ja Suomen historian oppikirjoja, joiden tarkoituksena oli levittää tietämystä kansallisesta menneisyydestä mahdollisimman laajalle lukijakunnalle. Tehokas tapa popularisoida ja opettaa kansallista historiaa oli henkilöidä se; syntyi ensimmäinen kansallinen sankarikaarti, Lallista²⁷ Hakkapeliittoihin ja Agricolasta Sven Dufvaan.

Kuten Ilkka Liikanen toteaa, ”kansa” on ollut suomalaisen poliittisen kulttuurin avainkäsitteitä, eikä sen käyttöön ilman muuta ole liittynyt etnistä yhdenmukaisuutta korostavan nationalismin merkityksiä. Käsitteen pitkään käyttöhistoriaan liittyy juonteita niin ruotsalaisista maanlaeista kuin Raamatustakin, ja sitä on käytetty paitsi valtionrakennuksen välineenä, myös vallitsevien valtarakenteiden haastamiseen.²⁸ Myös 1800-luvun suomalaisessa historiankirjoituksessa kansa-käsitteen käyttö on monisyistä, ja liittyi usein nimenomaan kansansuvereenisuusperiaatteen. Liikasen mukaan 1800-luvun alkupuolen historiankirjoituksen johtoteema ei sinänsä ollutkaan etnis-kielellisen kansa-kokonaisuuden konstruointi, vaan uuden poliittisen kokonaisuuden, autonomisen Suomen suuriruhtinaskunnan, olemassaolon perustelu. Kyseessä oli perustuslaillis-juridinen diskurssi, joka liittyi ensisijaisesti pyrkimykseen turvata keisarin maan eliittiryhmille suomat asemat ja etuoikeudet.²⁹

Juridisen ja kulttuurisen kansa-käsitteen yhdistäminen nähtiin vaarallisena radikalismina: kun A. I. Arwidsson perusteli Suomen autonomista asemaa sen kansallisella erillisyydellä, hänet karkotettiin Ruotsiin 1823. Keskusteluun vedettiin rajat, jotka ylitettiin vasta 1860-luvun loppulla, erityisesti Yrjö-Koskisen kirjoitusten myötä. Koskinen nosti ”kansan” ja ”kansan tahdon” paitsi Suomen historian, myös sen valtiollisen tulevaisuuden keskiöön:

Mutta nyt tämä historian näkymölle myöhään saapunut Suomen kansa oli vähitellen ennättänyt muun mailman tasalle sivistyksensä ja yhteiskunnallisessa edistyksessä, sen itsenäisyyden-tunto oli

27 Lalli (tai vaihtoehtoisesti tämän vaimo Kerttu) saattoi tosin näkökulmasta riippuen olla myös sivistyksen tielle asettunut antisankari; vrt. Schybergson 1887, 28.

28 Liikanen 2003, 257–258.

29 Liikanen 2003, 271.

samassa määrässä herännyt ja tuo varttunut kansallis-henki alkanut vaatia erikoista valtiollista asemaa. Näin valmistui ero Ruotsin valtakunnasta luonnollisena edistys-askeleena Suomen kansan historiassa.³⁰

Mutta millaisesta kansasta oli oikeastaan puhe? Ketkä muodostivat Yrjö-Koskisen ”kansa-henkilön”,³¹ ja mistä tämä oli peräisin? Yrjö-Koskisen kirjoituksissa Suomen kansa on kielellisesti ja etnisesti määrittynyt, mutta myös historiallisesti muovautunut. Sen pohjana olivat Volgan varsilla eläneet turanilaiset heimokunnat, joista vasta Suomenniemellä syntyi karjalaisten, pohjalaisten, hämäläisten ja varsinais-suomalaisten muodostama kokonaisuus, Suomen kansa. Viittaus ”turanilaisiin” kytki Yrjö-Koskisen varhaisen antropologian ja vertailevien kielitieteiden parissa esitettyihin teorioihin, jotka linkittivät suomalaisten alkuperän Aasiaan, turkkilaisiin, mongolilaisiin, tai peräti Attilan johtamiin hunneihin.³² Keskittymällä turanilaisteoriaan Yrjö-Koskinen teki epäsuoran mutta kiistanalaisen rajanvedon: hän sulki ruotsinkielisen väestön ulos Suomen historiallisesta kertomuksesta. Yrjö-Koskisen painotus poikkesi tässä ratkaisevalla tavalla Johan Fredrik Cajanin varhaisemmasta (1846) tulkinnasta, jonka mukaan Suomi oli syntynyt kahden ”erijuurisen kansan”, suomalaisten ja maahan muuttaneiden ruotsalaisten sulauduttua yhdeksi.³³

Juuri suhtautuminen ruotsinkieliseen väestöön muodosti pitkäaikaisen jännitteen muotoaan hakeneessa fennomaanisessa historiankirjoituksessa – ei vähiten, koska useimmat suomalaisen historiankirjoituksen pioneerit puhuivat itse äidinkielenään ruotsia. Tästä huolimatta Yrjö-Koskisen malli, eli yhtäläisyysmerkkien vetäminen ”Suomen kansan” ja nimenomaan suomenkielisen väestön kanssa, muodostui yleisesityksissä vallitsevaksi käytännöksi. Silloin kun ruotsinkielinen väestö huomioitiin, se irrotettiin tyypillisesti muusta kansasta erilliseksi ko-

30 Yrjö-Koskinen 1869–1873, 501, sit. Liikanen 2003, 276.

31 Yrjö-Koskisen Porthanin päivänä 1875 pitämä puhe *Onko Suomen kansalla historiaa*, sit. Engman 2009, 257.

32 Kemiläinen 1998, 62–63.

33 Cajan 1846, III.

konaisuudeksi, kuten vaikkapa Väinö Voionmaan (Wallin) teoksessa *Kuvauksia Suomen kansan esihistoriasta* (1894). Poikkeuksiakin toki oli. Esimerkiksi M. G. Schybergson kytki ruotsinkielisen väestön pitkän historian Suomen rannikkoseutujen kehittymiseen yleisemmin; K. O. Lindeqvist puolestaan korosti *Suomen historiassaan* maan kulttuurielämän kaksikielisyyttä ja totesi että ”Suomen kansallisuuskin on kahtalainen”.³⁴

Jos ruotsinkielinen väestö jäi useimmissa historian yleisesityksissä vähäiselle huomiolle, muiden vähemmistöryhmien kohdalla hiljaisuus oli lähes täydellistä. Mutta kuten ruotsinkielisten kohdalla, muidenkaan etnisten ja kielellisten vähemmistöjen näkymättömyys ei selity tietämyksen puutteella. Esimerkiksi saamelaiset olivat olleet 1800-luvun alkupuolelta lähtien antropologisen, rotuteoreettisen ja kielitieteellisen mielenkiinnon kohteena, ja myös romaneihin olivat kiinnittäneet huomiota tavalla tai toisella yllättävän monet suomalaisen historiankirjoituksen pioneereista. Arwidsson oli henkilökohtaisesti kerännyt romanikielen sanastoa tavattuun romanijoukkioon Padasjoella 1817.³⁵ Yrjö-Koskinen oli tutkimuksissaan sivunnut romanien alkuvaiheita Suomessa³⁶ ja kirjoitti 1858 *Suomettareen* laajan artikkelin ”Milloin owat Mustalaiset Suomeen tulleet?”.³⁷ Schybergson oli puolestaan tutkinut muun muassa Per Brahen yritystä asuttaa romanit Pielavedelle.³⁸ Suomen historian yleisesityksissä romaneista, sen paremmin kuin saamelaisista, tataareista, juutalaisista, saksalaisista tai ruotsin- ja venäjänkielisisäkään kertynyttä tietämystä ei kuitenkaan mitä ilmeisemmin pidetty merkityksellisenä – tai edes asiaan kuuluvana.

Itse asiassa useimmat Suomen historian yleisesitykset eivät eksplisiittisesti käsittele kysymystä siitä, keitä ”suomalaiset” oikeastaan ovat. Yrjö-Koskisesta eteenpäin tutkija toisensa jälkeen on kirjoittanut Suomen historiaa ikään kuin itsestään selvänä kansallisena jatkumona, vuosisataisesta Ruotsin ja Venäjän valtakuntiin kytkeytymisestä huoli-

34 Lindeqvist 1916, 463; Schybergson 1887–1889, 17–18; 70–71; Wallin 1894.

35 Blomster ja Mikkola 2014.

36 Rekola 2012, 19.ä

37 *Suometar* 1.10.1858.

38 Schybergson 1889; Rekola 2012, 28.

matta. Vahvin yhden kansan Suomi-myytin rakentamiseen liittyvä keino näyttääkin olleen rivien väleissä. Viitekehyksen, retoriikan ja visuaalisen ilmeen kautta luotiin vaikutelma Suomen historiasta yksikössä, etnis-kielellisesti rajatun kansan kehityskertomuksena. Tämä marginalisoi ikään kuin automaattisesti muut kuin pääkulttuuriin kuuluneet.

Etnis-kielellinen suomalaisuus oli kuitenkin viitekehyksenä huonosti sovitettavissa perinteisen suurmiesthistorian näkökulmiin ja johti paradoksaalisiin tuloksiin. Poliittiseen historiaan keskittyvien yleisesitysten varsinaisia toimijoita olivatkin lähes poikkeuksetta muut kuin ne, jotka nähtiin varsinaiseen Suomen kansaan kuuluviksi. Maallista ja hengellistä valtaa käyttäneet olivat tiiviisti kytkeytyneitä ruotsalaiseen ja sitten venäläiseen esivaltaan. Vaikka mahtisuvut Creutzeineen, Kurkineen ja Flemingineen mielellään nähtiin ”omina”, mahdollisesti vieläpä Suomen historian suurmiehinä, vain harvat olivat ongelmattomasti laskettavissa kansaan kuuluviksi. Aidommin kansallisen toimijuuden löytäminen menneisyydestä oli haaste, jolla oli jatkossa merkittävä vaikutus suomalaisen historiankirjoituksen saamiin muotoihin.

Kansa, heimo vai rotu?

Sisällissodan ja itsenäistymisen jälkeisessä historiankirjoituksessa ajatus suomalaisista yhtenäisenä kansakuntana toisaalta kriisiytyi kieli- ja luokkaerojen korostuessa, toisaalta kytkeytyi aitosuomalaisuuden ja oikeistosuuntauksen kautta heimo- ja rotuajatteluun. Sotien välinen aika oli rotuopin ja sosiaalidarwinismin kulta-aikaa kaikkialla länsimaissa, ja myös suomalainen sivistyneistö tempautui monin tavoin mukaan ajan aatteelliseen kehitykseen.³⁹

Varsinainen rotuteoriointi oli kuitenkin suomalaisessa kontekstissa ongelmallista. Kansainvälisissä rotuteorioissa Suomi sijaitsi hankalasti määrittävällä lännen ja idän rajavyöhykkeellä, ja sen asujaimisto luokiteltiin kiusallisen usein ”väärälle” puolelle tätä jakolinjaa – mongolien ja siperialaisten pikemminkin kuin hierarkian huipulle nostettujen ger-

39 Ks. esim. Gasche ja Strang 2009, Salomaa 2013, Kemiläinen 1998.

maanien ja skandinaavien joukkoon. Ongelmallisen sijainnin takia rotuteoriat eivät antaneet selväpiirteisiä aineksia suomalaisen identiteetin rakennusaineiksi: esimerkiksi *Suomen suku* -teoksessa (1926) viitattiin ranskalaiseen teoriaan, joka sijoitti Suomen alueelle peräti kuuden eri rotutyypin edustajia. Rotuteorioiden suosio ja institutionaalinen asema olikin Suomessa esimerkiksi Ruotsiin verrattuna heikko, ja siihen liittyvä kirjoittelu usein lähtökohdiltaan ennemmin puolustelevaa ja purkavaa kuin itsetietoisien nationalistista. Rotuteorioita vastaan argumentoitiin 1900-luvun alusta saakka myös puhtaasti tieteellisin perustein.⁴⁰ Kriittinen asenne tuli esille myös historiankirjoituksessa. Esimerkiksi Eirik Hornborgin kritisoi *Finlands Hävder* -teoksessa keinotekoisina ja toivottoman epäselvinä pitämiensä rotu- ja heimojaotteluiden heijastamista menneisyyteen.⁴¹

Hornborg oli kuitenkin poikkeus historiantutkimuksen kentällä käsitellessään eksplisiittisesti rotu- ja kansallisuusjaotteluita. Rotu-terminologian suhteellisen vähäinen käyttö ei myöskään tarkoittanut, etteivät rotuoppiin liittyneet taustaoletukset olisi olleet tieteen valtavirtaa myös Suomessa. Pitkälti riippumatta siitä, käytettiinkö sanaa rotu, vai puhuttiinko sen sijaan kansasta tai heimosta, suomalaisuus ymmärrettiin tutkimuksen valtavirrassa sotien välisenä aikana yhä vahvemmin kantajiensa syntyperäisenä ominaisuutena: kielen, kulttuurin, jaetun menneisyyden ja perinnöllisten ominaisuuksien muodostamana kokonaisuutena. Itämerensuomalaisia heimoja nähtiin yhdistävän, paitsi verisiteet, myös vuosituhantinen kytkös ”luonnolliseen” asuinalueeseen, jota määrittivät historia, maantiede ja rotu. Tämä ajatus muodosti pohjan kirjavalle joukolle Suur-Suomi-visioita, joita esitettiin vaihtelevin rajauksin ja painoituksin niin sivistyneistön oikealla kuin vasemmallakin laidalla.

Sotien välisenä aikana tuotettiin vain harvoja korkean profiilin historiallisia yleisesityksiä, tärkeimpinä vuosina 1933–1936 ilmestynyt *Suomen kulttuurihistoria I–IV*, sekä 1931–1938 ilmestyneet kolme ensimmäistä osaa WSOY:n *Suomen historiasta*. Itsenäisen kansakunta tarvitsi kuitenkin itsenäisen historian, ja mieluiten sellaisen, jossa ero Neuvosto-

40 Kemiläinen 1998.

41 Hornborg 1929, 24–31.

Venäjäan tulisi mahdollisimman selväksi. Omaehtoista menneisyyttä ja paikkaa maailmassa etsittiin erityisesti sotahistoriasta, sekä ristiretkiä edeltävältä ajanjaksolta, ”kansamme ensimmäiseltä itsenäisyysjaksolta”.⁴² Arvi Korhonen ja Jalmari Jaakkola olivat eturivissä maalaamassa kuvaa itsenäisestä soturikansasta, joka kasvoi ”taisteluin ja kärsimyksin länsi- ja pohjoismaisen kulttuurin vakinaiseksi etuvartioksi”.⁴³ Suomen kytkeytyminen osaksi Ruotsin kuningaskuntaa ei tästä näkökulmasta ollut valloitus, vaan yhteisiä intressejä palvellut liittoutuminen, jonka kautta suomalaiset hankkivat lisäresursseja taisteluunsa ”idän ja etelän häiritseviä tekijöitä” vastaan.⁴⁴ Jaakkolan tavoin Korhonen korosti vahvasti Suomen läntisiä kytköksiä:

Suomen koko historiallinen kehitys on siis ollut taistelua länsimaisen kulttuurin puolesta eikä suinkaan konjunkttureista riippuvaa horjumista kahden eri orientoinnin välillä. – – Suomen itsenäisyyden salaisuus onkin siinä, että se on itsenäisesti ja oman henkensä mukaisesti sulattanut eri tahoilta saamansa kulttuurivaikutteet ja omalta pohjalta lähtien kehittänyt niitä edelleen. Venäläisen ylivalan kaudesta tuskin on jäänyt muita näkyviä muistoja kuin jokin rappeutuva ortodoksinen kirkko – –.⁴⁵

Korhonen ja Jaakkola kirjoittivat Suomesta ikään kuin yhtenä kollektiivisen tahdon, muistin ja ”hengen” omaavana toimijana. Yhtenäisyyttä korostava muotoilu tuo kuitenkin esille myös sanastossa tapahtuneen muutoksen Yrjö-Koskisen ”kansa-henkilöön” verrattuna. Sisällissodan jälkeisessä jakautuneessa ilmapiirissä ”kansa” oli muuttunut ongelmalliseksi käsitteeksi, johon viitattiin usein lähinnä implisiittisellä tasolla. Itsenäistymisen myötä valtio esitettiin kansan sijaan yhä useammin historiaa liikuttavana tekijänä – joka rivien väleissä voitiin myös heijastaa kaukaiseen esikristilliseen menneisyyteen.⁴⁶ Heimo- ja rotukäsitteistön

42 *Suomalainen Suomi* 1935, 229.

43 Jaakkola 1935, i.

44 Jaakkola 1935, 147.

45 Korhonen 1935, 189.

46 Ahtiainen ja Tervonen 1996, 76–80.

yleistyminen voidaan samoin kenties jossain määrin nähdä seurauksena kansa-käsitteen poliittisesta ongelmallisuudesta. Tärkeämpi ratkaisu oli kuitenkin ”kansan” rajaaminen tarkoittamaan itsenäistä suomenkielistä talollisväestöä. Vapaa talonpoika nostettiin sotien välisessä historiankirjoituksessa entistä vahvemmin Suomen historian keskeiseksi toimijaksi ja idealisoiduksi arkkityypiksi. Talonpoikaisuuden painottaminen auttoi sivistyneistöä pääsemään yli siitä säröstä, jonka sisällissota oli lyönyt aiempaan fennomaaniseen kansanuskuon.⁴⁷

Talonpoikaiston nostaminen jalustalle näkyi myös sotien välisenä aikana voimakkaan nousun kokeneessa sosiaali- ja kulttuurihistoriallisessa tutkimuksessa. Karl Lamprechtin oppilaana olleen Gunnar Suolahden alulle laittama *Suomen kulttuurihistoria* oli monin tavoin uraauurtava teos, joka kiteytti pyrkimystä laajentaa suomalaisen historian pohjaa jokapäiväisen elämän, mentaliteettien ja kollektivistisesti käsitetyn yhteiskunnan suuntaan. Samalla *Suomen kulttuurihistoria* vei tutkimusta jälleen lähemmäs ”kansaa” – jota edusti teoksessa itsestään selvästi nimenomaan suomenkielinen talonpoikaisväestö. Suolahden oppilaan, Eino Jutikkalan *Suomen talonpojan historia* (1942) ja *Suomen talonpoika kautta aikojen* (1946) olivat sittemmin johdonmukaista jatkoa itsenäisen talonpojan nostamiselle historian keskiöön.

Suomen kulttuurihistoriassa suomalaisuudesta muodostuu useimpia yleisesityksiä vivahteikkaampi mutta jossain määrin myös ristiriitainen kuva. Tallgren ja Toivonen mainitsevat esihistoriallista kulttuuria käsittelevässä osuudessaan niin lappalaiset kuin ruotsinkielisen maalaisväestönkin osana Suomen kansaa, ja korostavat maan kulttuuriperinnön saaneen vaikutteita germaanisilta, slaavilaisilta, skandinaavisilta ja lappalaisilta tahoilta. Tässä kirjoittajat saattoivat seurata muun muassa Voionmaan *Kuvauksia Suomen kansan esihistoriasta* antamaa esimerkkiä. Samalla teoksessa tulevat kuitenkin esille myös heimo- ja rotukäsitteistö, sekä ajatus Suur-Suomesta. Maantieteellis-historiallista koulukuntaa edustanut Voionmaa ulottaa osuudessaan ”luonnon-Suomen” rajat aina Vienanmerelle ja Jäämerelle, käyttäen niin maantieteellisiä kuin heimosukulaisuuteen liittyviä perusteluita:

47 Ahtiainen ja Tervonen 1996, 69–73.

Fenno-Skandian itäinen osa puolestaan taas on useissa suhteissa erillinen luonnonmaantieteellinen kokonaisuus, johon kuuluu Pohjanlahden ja Suomenlahden välinen niemimaa, ”Suomen niemimaa”, Vienanmereen ja Jäämereen ulottuvine takamaaineen ja jota pääalueensa mukaan on kutsuttu Luonnon–Suomeksi eli Suur-Suomeksi. Sellainen eristetty ja itsenäinen maantieteellinen asema on usein ollut tärkeä poliittinen tekijä. Se pyrkii yhdistämään sen piirissä eläviä asukkaita yhdeksi taloudelliseksi ja kansalliseksi kokonaisuudeksi erilaisesta kielestä, rodusta ja muista esteistä huolimatta – –. Luonnon-Suomen eri osat, joissa asuu samoja suomalaisia heimoja, ovat vanhoista ajoista saakka, milloin eivät vieraiden vallanpitäjien edut ole esteenä olleet, pitäneet vilkasta taloudellista ja viljelysyhteyttä toistensa kanssa. Vieraat vallat ovat näiden alueiden halki vetäneet valtiollisia rajoja, jotka kuitenkin eivät ole olleet ikuisia, vaan ovat vuosisatain kuluessa suuresti vaihdelleet.

Meidän maahamme, Suomeen, kuuluu valtiollisten rajain ympäröimä läntinen pääosa Luonnon-Suomea. Niin oikukkailta kuin Suomen maarajat useissa paikoin näyttävätkin luontaisiin merirajoihin verrattuina, Suomi sellaisenakin muodostaa yhteen kasvanneen, erottamattoman maa- ja kansakokonaisuuden.⁴⁸

Poliittisessa toiminnassaan Voionmaa olisi halunnut vetää yhtäläisyysmerkit ”Luonnon-Suomen” ja valtiollisen Suomen välillä yhdistämällä Länsipohjan, Norjan Ruijan, Inkerinmaan ja koko Itä-Karjalan jäämeren rannikkoineen osaksi Suomea – tosin pasifistisen vakaumuksensa mukaisesti käymättä sotia. Sosiaalidemokraattien kansanedustajana toimineen Voionmaan tieteellinen ja poliittinen Suur-Suomi-aate oli esimerkki 1930-luvulla vallinneen essentialisoivan kansallismielisyyden läpäisevyydestä ja käsitteellisestä joustavuudesta.

Kansainvälisen ilmapiirin kiristyessä ja vahvistuvan oikeistosuuntauksen myötä rotuajattelu ja ekspansionistinen Suur-Suomi-aate olivat paitsi eurooppalaista valtavirtaa, myös toimivia välineitä kansakunnan

⁴⁸ Voionmaa 1933, 17.

henkisessä sotavarustelussa. Sotahistoriallisen toimiston palveluksessa olleiden Einar W. Juwan ja Arvi Korhosen kautta suomalaisen historiantutkimuksen kenttä oli kytkeytynyt puolustusvoimiin jo ennen talvisodan puhkeamista, ja toisen maailmansodan käynnistyttyä eturivin historioitsijat valjastivat tutkijankyönsä sodankäynnin tukemiseen. Väli rauhan aikana yhä tiiviimmät suhteet natsi-Saksaan näkyivät myös akateemisessa maailmassa,⁴⁹ ja sotapropagandaan kytkeytynyt historiantutkimus korosti yhä vahvemmin suomalaisten heimojen tai ”rodun” yhtenäisyyttä ja Suur-Suomen ”luonnollisia” Vienanmerelle ulottuvia rajoja. Jutikkalan ja Väinö Auerin *Finnlands Lebensraum* -teos (1941) ei siten ollutkaan irrallaan aiemmasta akateemisen diskurssin valtavirrasta käyttäessään maantieteellisiä, kansantieteellisiä, historiallisia ja väestöllisiä argumentteja perustelleessaan ”Fennokarelian” suomalaisuutta. Päinvastoin, *Lebensraum* kytkeytyi tiiviisti muuhun tutkimukseen ja myös historiantutkimuksen kenttään, jonka tuoreimpia tuloksia Jaakkola pyrki esittelemään *Suomen historian ääri viivoissa* (1941). Jaakkola summaa *Ääri viivoissa* sotapropagandan terävöittämän, mutta jo aiemmin kiteytyneen ajatuksen harvinaisen yhtenäisestä, orgaanisesti itään laajentuvasta kansasta:

Suomen kansa on hämärästä muinaisuudesta asti vapaasta tahdostaan ja omasta yritteliäisyydestään kasvanut läntis- ja pohjoismaisen sivistyksen etuvartioksi. Myöskään ei Suomen kansan varhaisimmassa henkisessä olemuksessa ole mitään syvällisiä alkuperäisiä heimoeroavaisuuksia, saati sitten täysin sovittamattomia ja ristiriitaisia aineksia. Suomen, Hämeen ja Karjalan asukkaat suomalaiset, hämäläiset ja karjalaiset kuvastavat päinvastoin Suomen kansan harvinaisen yhtenäistä ja elimellistä kasvua itää kohti.⁵⁰

49 Salomaa 2013.

50 Jaakkola 1940, 27.

Kansa rivien väleissä

Toisen maailmansodan lopputulos merkitsi kansallisesti suuntautuneelle suomalaiselle historiankirjoitukselle syvällistä kriisiä. Kansallismielinen ”näkemyksellinen” historiankirjoitus vaihtui Renvallin *Historiantutkimuksen työmenetelmät* -teoksen viitoittamana ”tieteellis-objektiiviseen” lähestymistapaan.⁵¹ Samalla rotuajattelun kytkeytyminen natsi-Saksan poliittiseen perintöön pakotti vähitellen vaihtamaan tutkimuksessa käytettyä käsitteistöä. Humanistista ja yhteiskuntatieteellistä tutkimusta hallinneet taustaoletukset muuttuivat kuitenkin hitaammin kuin käytetty sanasto. Käsitteiden kulttuurin Suomesta oli muodostunut niin vahvaksi, että sodanjälkeinen pyrkimys ”kansallisesta intomielisyydestä” vapaaseen tieteelliseen historiankirjoitukseen ei horjuttanut sen asemaa. Päinvastoin, juuri sotienjälkeiset vuosikymmenet vaikuttavat vakiinnuttaneen myytin yhden kulttuurin Suomesta.⁵²

Kuten Leitzinger huomauttaa, ajatus suomalaisista kansallisesti tai ”rodullisesti” yhtenäisinä kytkeytyi sodan jälkeen myös ajatukseen maahanmuuton vähäisyydestä ja sen olemattomasta merkityksestä Suomen historiassa. Taustalla oli, paitsi sotapropagandan vahvistama näkemys yhtenäisestä kansakunnasta, myös muuttunut väestöllinen todellisuus. Talvi- ja jatkosodan aikana ja sen niitä seuranneina vuosina valtaosa maassa sotien välisenä aikana oleskelleesta ulkomaalaisväestöstä joutui poistumaan maasta, joko karkotettuina, internoituina tai ”palautettuina”. Sodan jälkeisinä vuosikymmeninä maahanmuutto taantui itsenäisyyden ajan alhaisimmalle tasolle. Syntyi käsitys, ettei Suomessa koskaan olisi maahanmuuton tai etnisyyden historiaa ollutkaan.⁵³

Kansallinen yhtenäisyys nähtiin, paitsi Wariksen tavoin yhteiskunnallisena voimavarana, myös ylpeyden aiheena, joka haluttiin välittää ulkomaille. Columbian yliopistossa työskennellyt, suomalaiseen siirtolaisperheeseen syntynyt John Wuorinen toisti yhdessä ensimmäisistä Yhdysvalloissa julkaistuista Suomen historian yleisesityksistä Wariksen tyytyväisyyttä Suomen puuttuvista ”rotukysymyksistä”:

51 Ahtiainen ja Tervonen 1996, 120–122.

52 Vrt. Leitzinger 2008, 38.

53 Leitzinger 2010, 15–16.

Finnish-speaking” – accounts for about 92 percent of the total (population), while the “Swedish-speaking” element comes to about 7.5 percent. Other linguistic, ethnic, or “national” elements are altogether insignificant: about 2,500 Lapps in the north – –, 1,500 Jews, and smaller numbers of other groups. As these demographic facts suggest, *Finland has not been and is not today plagued by race or national minority problems in the ordinary sense of these terms.*⁵⁴

Wuorisen luettelo niin sanotuista kansallisista vähemmistöistä oli toistuva piirre toisen maailmansodan jälkeisissä suomalaista yhteiskuntaa ja sen historiaa esittelevissä yleisteoksissa. Näiden luetteloiden rooli oli kuitenkin nimenomaan yhtenäisyyttä korostava. Vähemmistöt ja niiden prosentuaalisesti vähäpätöiset väestönosuudet listaamalla luotiin kuva selväpiirteisistä rajoista eri ryhmien välillä ja vahvistettiin kääntäen ajatusta väestön suomenkielisen valtaosan sisäisestä homogeenisyydestä. Wariksen *Suomalaisen yhteiskunnan rakenteessa* juuri viittaus ”ainoastaan kolmeen, lukumäärältään ja merkitykseltään aivan mitättömän pieneen rodulliseen vähemmistöön” toimi avaintodisteena suomalaisen väestön väitetystä homogeenisuudesta. Viittaaminen suppeasti määriteltyihin ”kansallisiin vähemmistöihin” – esimerkiksi venäjänkielistä väestöä, tataareja tai ortodoksiväestöä ei näiden joukkoon luettu – toimi tieteellisenä näyttönä siitä, että siistien etnisten kaatoluokkien kääntöpuolena oli yksi, syntyperältään ja kulttuuriltaan tasalaatuinen suomalainen kantaväestö. Tieteellistä ja julkista sanankäyttöä hallinnut näkemys oli ajautunut mahdollisimman kauas Topeliuksen ajatuksesta ”eri kansakuntain verestä kehkeytyneestä” Suomen kansasta.

Uudet tiedepoliittiset reunaehdot ja ulkopoliittista asemaa heijastanut ”neutraaliuden” vaatimus näkyivät sodan jälkeen ilmestyneissä kahdessa huomattavassa historian yleisesityksessä, Jaakkolan toimittaman *Suomen historian* osissa 5–10 (1950–1964) sekä Korhosen toimittamassa *Suomen historian käsikirjassa* (1949). Teokset havainnollistavat kasvanutta risti-

54 Wuorinen 1965, 7–8. Kursivointi MT.

riitaa, joka vallitsi toisaalta korostetun ammattimaisen ja ”tulkinnoista vapaan” sisällön ja toisaalta teosten kansallista yhtenäisyyttä viestivän viitekehäyksen välillä. *Suomen historian käsikirjan* ensimmäisessä varsinaisessa tutkimuksellisessa osuudessa Paavo Ravila – joka oli sodan aikana toiminut muun muassa suomensukuisten kansojen asiantuntijana Berliinissä – teki heti selvän pesäeron saksalaisvaikutteiseen rotuajatteluun ja sen alkuperä-oletuksiin:

Viime vuosisadalta peräisin olevan saksalaisen romanttisen ideologian hengessä on kielitieteen luomille kansojen ryhmityksille annettu paljon suurempi merkitys kuin asianmukaista on. – – Ei ole olemassa mitään suomalais-ugrilaista rotua, ei edes mitään suomalais-ugrilaista kulttuuria. – – Kaikki kansat ovat muodostuneet useista erilaisista rotuaineksista, ja kaikkina aikoina ovat kulttuurivaikutukset kulkeutuneet kansalta toiselle. Suomalais-ugrilainen kantakansa, siis se oletettava alkukansa, joka on puhunut suomalais-ugrilaista kantakieltä, ei varmaan sekään ole ollut rodullisesti yhtenäistä. Kuka tahansa voi jo ensi silmäyksellä todeta, että suomalais-ugrilaiset kansat ovat tällä hetkellä kaikkea muuta kuin samaa tyyppiä.⁵⁵

Sotia edeltäneestä suoraviivaisesta essentialismista ei löydä viitteitä *Suomen historian käsikirjan* muissakaan tutkimuksellisissa osuuksissa. Esimerkiksi 1600- ja 1700-lukujen osalta *Käsikirja* käsittelee pikemminkin Ruotsin valtakunnan poliittisia kehityskulkuja kuin suomalaisen yhteiskunnan saati sen kansan historiaa, seuraten tässä Schybergsonin viitoittamaa poliittis-historiallista ja kansainvälisiä yhteyksiä painottavaa linjaa. Jutikkalan kirjoittamassa osuudessa ”Kuningas ja kansa vastakain” (1778–1786) sana ”kansat” viittaa itse asiassa pääosin valtakunnan ruotsalaiseen väestöön. Anjalan liittoa käsitellessään Eino Jutikkala ja Erkki Osmonsalo tekevät myös selväksi, että suomalainen rahvas ei autonomiaa edeltävällä ajalla itsenäisyysvaivoja elätellyt.⁵⁶

55 Ravila 1949, 3.

56 Jutikkala ja Osmonsalo 1949, 608–613; 616; 644–645.

Siinä missä suomalainen kansa kollektiivisena toimijana tai edes historiallisesti relevanttina viiteryhmänä puuttuu useimmista *Suomen historian käsikirjan* tutkimuksellisista artikkeleista,⁵⁷ Arvi Korhosen käsialaa olevat teoksen alku ja loppu puhuvat kokonaan toista kieltä. Korhosen alkusanoissa kansakunta on yksi orgaaninen kokonaisuus, jolle historiantkirjoitus merkitsee paitsi muistia, myös suorastaan sotilaallisesti hyödynnettäviä piilotettuja voimavaroja. Viittaus eri kansojen vaihtelevan tasoiseen ”elämäntahtoisuuteen” tuo puolestaan esille kaikuja rotuhierarkioiden retoriikasta:

– – historialla on kokonaiselle kansalle sama merkitys kuin kokeumuksella on yksilölle – – Erityisesti ajankohtana, jolloin kansainvälisen elämän saamat muodot ja menettelytavat näyttävät vaarantavan sisäisesti hajanaisten ja huomisestaan huolehtimattomien kansojen vapauden ja olemassaolon, on elämäntahtoisien jännittävä kaikki henkiset voimansa ja siinä käytettävä hyväkseen omaan menneisyyteensä piiloitetut reservit.⁵⁸

Teossarjan päättävillä sivuilla Korhonen korostaa jälleen Suomen kansan luonnetta yhtenäisenä kollektiivisena toimijana, jota luonnehtii sitkeä työ ja kamppailu karua luontoa ja ylivoimaisia vihollisia vastaan. Talvi- ja jatkosotien ”ihmeet” olivat osoitus kansakunnan historiasta kumpuavasta omalaatuisuudesta:

– – pidettäköön Suomen taistelua tyhmänä tai viisaana, vääränä tai oikeana, joka tapauksessa se on koko maailmalle vakuuttavasti osoittanut ainakin sen, että Suomen kansa haluten säilyttää vapautensa ja rakentaa maataan omalla tavallaan on erilaisia vaikeuksia vastaan kamppaillessaan kehittänyt itselleen oman elämänmuotonsa.⁵⁹

57 Näkyvimpänä poikkeuksena Pentti Renvallin nuijasotaa käsitellyt osuus, jonka kritiikistä ks. Ylikangas 1977.

58 Korhonen 1949, V–VI

59 Korhonen 1949, 663.

Suomen historian käsikirjan kantta koristaa muinaista kivipaatta muistutava rustiikkinen leijonavaakuna miekkoineen – jälleen viittaus jaettuun kansalliseen menneisyyteen ja myyttisiin suuruuden aikoihin, joita lukija ei kuitenkaan teoksen artikkeleista löydä.

Ristiriita toisaalta yhtenäisyyttä ja jaettua alkuperää viestivän kansallisen viitekehysten, toisaalta korostetun ammattimaisen, lähdekeskeisen sisällön välillä vaikuttaa siis kasvaneen entisestään toisen maailmansodan jälkeisissä historian yleisteoksissa. Ero toistuu selvänä vielä esimerkiksi Weilin + Göösin 1980-luvulla julkaistussa leijonakantisessa *Suomen historiassa*, jonka esipuheessa Blomstedt ja Tarkka painottavat teoksen olevan ”tutkijoiden työtä, joten siinä ei ole antauduttu tunnepitoiseen juurien etsimiseen”. Samalla teoksen tavoitteeksi kuitenkin nimetään ”piirtää – – ehjä kuva suomalaisena olemisen sisällöstä, kansallisesta identiteetistä”. Itse asiassa kirjasarja onkin ”suunnattu ennen kaikkea ihmisille, jotka haluavat tietämisen pohjalta ymmärtää sen suomalaisuuden, jonka he sisällään tuntevat.”⁶⁰ Suomalaisuus esitetään tässä yksilön sisällä olevana, ikään kuin synnynnäisenä kansakunnan jäsenen ominaisuutena, jota jaettu historia oletetusti auttaa ymmärtämään.

Edellä käsitellyt historian yleisesitykset ovat monissa suhteissa verrattavissa kansallismuseoiden kaltaisiin instituutioihin. Antamalla nationalistinen kehys ja tulkinta itsessään mykille faktoille ja esineille nämä ovat sekä luoneet että heijastaneet ajatusta yhtenäisestä ja yhden alkuperän omaavasta kansakunnasta. Yleisesityksiä laatineilla historiantutkijoilla ei lopulta välttämättä ole ollut aloitteen tekevää roolia luotaessa ja vakiinnutettaessa myyttiä yhden kulttuurin Suomesta. Historioitsijat ovat kuitenkin olleet tärkeässä asemassa lainatessaan lähdekriittisen arkistotyöskentelyn suomaa erityisosaamista ja auktoriteettia vuosikymmenestä toiseen jatkuneeseen, vaikkakin kieleltään ja muodoiltaan muuttuneeseen suomalaisuuden projektiin.

60 Blomstedt ja Tarkka 1984, I.

KIRJALLISUUTTA

- Ahtiainen, Pekka ja Tervonen, Jukka 1996: *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaiseseen historiantutkimukseen*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Alapuro, Risto 1973: *Akateeminen Karjala-seura: ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvuilla*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki.
- Arwidsson, Adolf Ivar 1832: *Lärobok i Finlands historia och geografi för gymnasier och skolor*. S. S. Arwidsson, Åbo.
- Blomstedt, Yrjö ja Tarkka, Jukka (toim.) 1984: *Suomen historia 1*. Weilin+Göös, Espoo.
- Blomster, Risto ja Mikkola, Kati 2014: The Inclusion and Exclusion of Roma in the Category of Finnish Folklore – The Collections of the Finnish Literature Society from the 1800s to the 2000s. Article manuscript submitted to – *Journal of Finnish Studies* 2014, forthcoming.
- Cajan, Johan Fredrik 1846: *Suomen historia. Osa 1, Pakanuuden ja paavinuskon ajat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Ekhholm, Laura ja Muir, Simo 2011: Isänmaasuhteen rakentaminen ”kansallisten” nimien avulla: Helsingin juutalaisessa seurakunnassa tehdyt sukunimien vaihdot 1933–1944. – *Historiallinen Aikakauskirja* 109 (1) 2011, 29–47.
- Engman, Max, 2009: *Pitkät jäähyväiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki.
- Fewster, Derek 2006: *Visions of past glory: nationalism and the construction of early Finnish history*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Forsgård, Nils Erik 1998: *I det femte inseglets tecken. En studie i den äldre Zacharias Topelius livs- och historiefilosofi*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Gasche, Malte 2009: Tiedemaailman menneisyyden kohtaamisesta. Teoksessa Simo Muir ja Ilona Salomaa (toim.), *Hyljättiin outouden vuoksi*. Suomen Itämainen Seura, Helsinki.
- Gasche, Malte ja Strang, Johan 2009: Der Kriegseinsatz des Finnischen Philosophen Eino Kaila. Teoksessa B. Wegner et al. (toim.), *Finnland und Deutschland: Studien zur Geschichte im 19. und 20. Jahrhundert*. Verlag Dr. Kovac, Hamburg.
- Hornborg, Eirik 1920: *Finlands hävder. 1, Huru Finland blev till: forntiden och medeltiden till 1523*. Holger Schildts förlag, Helsingfors.
- Häkkinen, Antti, Pulma, Panu ja Tervonen, Miika (toim.) 2005: *Vieraat kulkijat – tutut talot: näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Jaakkola, Jalmari 1935: *Suomen historia 2, Suomen varhaishistoria: heimokausi ja ”kalevalakulttuuri”*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- Jaakkola, Jalmari 1940: *Suomen historian ääriviivat*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- Jalava, Marja, Kinnunen Tiina, ja Sulkunen Irma (toim.) 2013: *Kirjoitettu kansakunta: sukupuoli, uskonto ja kansallinen historia 1900-luvun alkupuolen suomalaisessa tietokirjallisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Jussila, Osmo 2007: *Suomen historian suuret myytit*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki.
- Jutikkala, Eino 1942: *Suomen talonpojan historia: sekä katsaus talonpoikien asemaan Euroopan muissa maissa*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.

- Jutikkala, Eino 1946: *Suomen talonpoika kautta aikojen*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- Jutikkala, Eino ja Osmonsalo, Erkki 1949: Kustavilainen aika. Teoksessa Arvi Korhonen (toim.), *Suomen historian käsikirja*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- Jutikkala, Eino 1958: *Suomen talonpojan historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Jutikkala, Eino 1989: Suomalaisuus yhteiskunnassa. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.), *Herää Suomi: suomalaisuusliikkeen historia*. Kustannuskiila, Kuopio.
- Kananen, Heli 2013: The Adaptation of an Ethnic Minority in Finland in the 1940s and 1950s. Orthodox displaced persons and the Lutheran indigenous population. – *Scandinavian Journal of History* 38 (1) 2013, 111–132.
- Kemiläinen, Airi 1998: *Finns in the shadow of the "Aryans". Race theories and Racism*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Kettunen, Pauli, Poliittisen historia poliittisessa historiassa. Virkaanastujaisluento Helsingin yliopistossa 14.5.2003. – *Ennen ja nyt: historian tietosanomat* 3/2003, 3.
- Kirmo, Outi 2005: Tampereen venäläinen väestö vuosina 1918–1950: etninen identiteetti ja sosiaaliset suhteet. Teoksessa Antti Häkkinen, Panu Pulma ja Miika Tervonen (toim.), *Vieraat kulkijat – tutut talot: näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Klinge, Matti 1980: Poliittisen ja kulttuurisen Suomen muodostaminen. Teoksessa Päiviö Tommila, Aimo Reitala ja Veikko Kallio (toim.), *Suomen kulttuurihistoria II*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo – Helsinki – Juva.
- Korhonen, Arvi 1935: Itäinen ja läntinen aines Suomen historiassa. Muutampia ääriviivoja. – *Suomalainen Suomi* 1935, 185–190.
- Korhonen, Arvi (toim.) 1945: *Suomen historian käsikirja*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- Korhonen, Arvi (toim.) 1949: *Suomen historian käsikirja*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- Lassi, Maiju 2005: Karjalaisten ja kantaväestön kohtaaminen Kangasalla. Teoksessa Antti Häkkinen, Panu Pulma ja Miika Tervonen (toim.), *Vieraat kulkijat – tutut talot: näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Leitzinger, Antero 2008: *Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972*. East-West, Helsinki.
- Leitzinger, Antero 2010: *Mansikkamaan vartijat. Muistelmia ulkomaalaishallinnosta eri vuosikymmeniltä*. Maahanmuuttovirasto ja East-West Books, Espoo ja Helsinki.
- Lindeqvist, K. O. 1916: *Suomen historia*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- Liikanen, Ilkka 2003: Kansa. Fennomanian kansa-käsite ja modernin politiikan kieli. Teoksessa Matti Hyvärinen et al. (toim.), *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Vastapaino, Tampere.
- Mann, Michael 2005: *The dark side of democracy: explaining ethnic cleansing*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Mikkeli, Heikki 2011: Ankan isänmaan lempeät äidinkasvot. Suomalaisuuden tulkinnoista Zacharias Topeliuksen *Maamme kirjassa*. Teoksessa Peter Stadius, Pirkko Hautamäki ja Stefan Nygård (toim.), *Opera et dies. Festskrift till Lars-Folke Landgrén*. Schildts, Helsinki.

- Mikkola, Kati 2006: Suomen kehkeytyminen omaksi itsekseen. Herder ja Topeliuksen Maamme kirja. Teoksessa Kari Immonen ja Sakari Ollitervo (toim.), *Herder, Suomi ja Eurooppa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Nevalainen, Pekka 1999: *Viskoi kuin Luoja kerjäläistä: Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Paikkala, Sirkka 2004: *Se tavallinen Virtanen: suomalaisen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Pulkkinen, Paavo 1989: Suomen kielestä täysipainoinen sivistyskieli. Teoksessa Päiviö Tommila ja Maritta Pohls (toim.), *Herää Suomi: Suomalaisuusliikkeen historia*. Gummerus, Jyväskylä.
- Pulkkinen, Tuija 1999: Kielen ja mielen ykseys. 1800-luvun suomalaisen nationalismin erityispiirteistä ja perinnöstä poliittisessa ajattelussa. Teoksessa Tuomas Lehtonen (toim.), *Outo pohjoinen maa: näkökulmia Suomen historiaan*. PS-kustannus, Jyväskylä.
- Ravila, Paavo 1949: Suomen suku ja suomen kansa. Teoksessa Arvi Korhonen (toim.), *Suomen historian käsikirja*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- Renvall, Pentti 1939: *Klaus Leming und der finnische Adel in den Anfangsphasen der Krise der neunziger Jahre des 16. Jahrhunderts*. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B. Osa XXIV. Turun yliopisto, Turku.
- Rekola, Tuula 2012: Romanien varhaisvaiheet Suomessa: 1500-luvulta 1800-luvun puoliväliin. Teoksessa Panu Pulma (toim.), *Suomen romanien historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Roselius, Aapo 2013: *Isänmaallinen kevät: vapaussotamyytin alkulähteillä*. Tammi, Helsinki.
- Saari, Mirja 2012: The development of Finnish into a national language. Teoksessa M. Hüning, M. U. Vogland ja O. Moliner (toim.), *Standard Languages and Multilingualism in European History*. John Benjamins, Amsterdam and Philadelphia.
- Salmela E. et al. 2008: Genome-Wide Analysis of Single Nucleotide Polymorphisms Uncovers Population Structure in Northern Europe. – *PLoS ONE* 3 2008, 10, e3519.
- Salomaa, Ilona 2013: I devote Myself to the Fatherland: Finnish Folklore, Patriotic Nationalism, and Racial Ideology. Teoksessa Simo Muis ja Hana Worthen (toim.), *Finland's Holocaust. Silences of History*. Palgrave Macmillan, New York.
- Schybergson, M. G. 1887–1889: *Finlands historia I–II*. Helsingfors.
- Smith, Anthony D. 1991: *National identity*. University of Nevada Press, Reno.
- Suomalainen Suomi* (4)1935: Suomalaisuuden liitto, Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- Tervonen, Miika 2010: 'Gypsies', 'Travellers' and 'peasants'. A Study on ethnic boundary drawing in Finland and Sweden, c. 1860–1925. Doctoral thesis. European University Institute, Department of History and Civilization, Florence.
- Tervonen, Miika 2011: Nation and its outsiders: The 'Gypsy question' and peasant nationalism in Finland, c.1863–1900. Teoksessa M. Beyen, van Ginderachter, M. (toim.), *Nationhood from Below. Europe in the Long Nineteenth Century*. Palgrave-Macmillan, New York.
- Topelius, Zacharias 1876: *Maamme kirja. Lukukirja alimmaisille oppilaitoksille Suomessa*. G. W. Edlund, Helsinki.

- Torvinen, Taimi 1989: *Kadimah: Suomen juutalaisten historia*. Otava, Helsinki.
- Wallin, Väinö 1894: *Kuvallinen Suomen historia vanhimmista ajoista nykyaikaan saakka. 1, Kuvauksia Suomen kansan esihistoriasta*. Gummerus, Jyväskylä.
- Waris, Heikki 1948: *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*. Otava, Helsinki.
- Voionmaa Väinö 1894: *Kuvauksia Suomen kansan esihistoriasta. Kuvallinen Suomen historia I*. Jyväskylä.
- Voionmaa, Väinö 1915: *Suomen karjalaisen heimon historia*. Helsinki.
- Voionmaa, Väinö 1919: Suur-Suomi. – *Kansanvalistusseuran Kalenteri* 1919, 5–32.
- Voionmaa, Väinö, 1933: Suomen historian maantieteellinen pohja. Teoksessa Suolahti, G. (toim.), *Suomen kulttuurihistoria 1. Heimoyhteiskunnan ja katolisen kulttuurin aika*. Gummerus, Jyväskylä.
- Wuorinen, John H. 1965: *A History of Finland*. Columbia University Press, New York and London.
- Ylikangas, Heikki 1977: *Nuijasota*. Otava, Helsinki.
- Ylikangas, Heikki 1986: *Käännekohtat Suomen historiassa*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari 1874: *Finlands historia: från den äldsta tiden intill våra dagar*. Bonnier, Stockholm.